

Ürün Sözcüğüne Altayistik Bir Bakış

An Altayistic Analysis of the Word Ürün

Mehmet Hazar

Düzcce/Türkiye

mhazar.nev@gmail.com

orcid: 0000-0002-3158-3785

Atıf Citation

Hazar, Mehmet (2024). Ürün Sözcüğüne Altayistik Bir Bakış. *BABUR Research*, 3 (1), 161-169.

Gönderim Submitted

15.01.2024

Revizyon Revision

11.02.2024

Kabul Accepted

16.02.2024

Yayın Tarihi Publication Date

07.06.2024

Öz

Ana dil ile ana dili iki ayrı kavramdır. Ana dildeki *ürün* “ak, beyaz; parlaklık” sözcüğünden ana dildeki *şiro* “suyu köpüklü ve beyaz çakılların üzerinde akan ırmak” sözcüğüne eski tabirle iştikak tahlili yaparak sözün kökenine ulaşıldı. Özellikle eskicil lehçeler olan sırasıyla Çuvaş, Saha/Yakut ve yeni Arguca olan Halaççadan tanımlamalar ve Altay dilleriyle karşılaştırmalar yapılarak mukayeseli yöntemle art ve eş zamanlı irdeleme yapıldı. Altayistik esaslara göre çıkarılan sıralı kural kaidesine eski bir Türk boyuna ithafen “Hazar Tamgası” diye ad konuldu. Önce İlk Türkçeden sonra gelen Ana Türkçeye ve Köktürk işaretleriyle yazılmış olan Çöyr yazıtına değinildi. Yazıtta geçen bazı sözcüklerin Ana Türkçedeki şekillerinden yola çıkılarak konu ile bağlantı sağlandı. Sonra ön veri sağlayan *ylan* sözcüğünün karşılıkları tanımlanarak aynı kökenden gelen *ürün* = *şiro* sözcüğünün fonetik irdelemesi yapıldı.

Anahtar Sözcükler: Ana dili, Ana dil, Ana Türkçe, lehçe, ağız.

Abstract

Proto-language and my dialect are two separate concepts. The product in the proto-language is “white; The origin of the word was reached by analyzing the old expression from the word *ürün* “white” to the proto-language word *shiro* “a river whose water flows over foamy and white pebbles”. Particularly, testimonies from the ancient dialects Chuvash, Sakha/Yakut and the new Arguian Khalach language were made, respectively, and comparisons were made with the Altaic languages, and an archaic and simultaneous analysis was made with a comparative method. The archaic rule base, issued according to altaistic principles, was named “Hazar Tamga”, in honor of an ancient Turkish tribe. First, Proto-Turkish, which came after Pre-Turkish, and the Çöyr inscription written with Köktürk (Old Turkic) signs were mentioned. A connection with the subject was established based on the proto-Turkish forms of some of the words in the inscription. Then, the equivalents of the word *ylan* “snake”, which provided preliminary data, were witnessed and the phonetic analysis of the word *ürün* = *şiro*, which comes from the same root, was made.

Key words: Proto-language, Turkish, Proto-Turkic, Turkic languages, dialect.

0. Giriş

Ana Türk dili (proto-Turkic) -ön Türkçe değil- yani ana dil ile ana dili (diyalekt/ağız) farklıdır. Ana dil tahminen MÖ 300'lü yıllar (Vaissière, 2015: 180) ile şimdilik ilk/en eski 4 satırlık Köktürk işaretli Tun Bilgä ve Tun Yägän Ārkin adına yazılmış (Barutçu Özönder, 2006: 110) Türk yazıtı MS Çöyr¹ (en erken MS 680 tarihli) dikkate alınırca yazı dili olmayan karanlık dönemdeki Hun (Xiong-nu) Türkçesidir. Atilla'nın komutasında 435 yılında birleşen Türkler 35 senelik bir konfederasyon kurmuşlardı. Türk dili LIR (EBT) ve ŞAZ (EDT) iki dil koluna ayrılmadan önce önceki varsayımaya dayanan bir ana dildir. Argu boyundan olan -Doerfer'in Türkoloji'ye [#hV:'d/] olarak kazandırdığı- Halaçça MS 400'lü yıllarda Eski Doğu Türkçesi ŞAZ dilinden ayrılarak bugünkü İran'ın Kum kenti yakınlarını Hindistan üzerinden gelerek vatan edinmiş ve yok olma tehlikesi içerisinde kabul edilen bir Türk dili kolu olmuştur. Bu arkaik olan uzak lehçeye (Halaççaya) iki lehçe daha eklenir. Halaççadan önce Sahaca/Yakutça eski kuzey-doğu Sibir Türk dilini kenarda Dolhanca ile beraber yaşatır. İlk Türkçeden Ana Türkçeye geçer geçmez ayrılan Eski Batı Türkçesinin (Eski Bulgar LIR Türkçesinin) devamı olarak Eski Türkçe döneminde Tuna Bulgarcası, Orta Türkçe döneminde Volga Bulgarcasının günümüzdeki biricik ahfadı olan ve yavaş/sakin anlamı taşıyan Çuvaşların dili, kök vokalinden sonraki d/'lerin y/ olduğu genel Türkçe #y = #s denkliği bakımından Yakutça ile beraber "s grubu" diye adlandırılır. Dilin bu kısa dış tarihinden aşağıda dilin fonetik açıdan iç tarihine geçilerek *ürün* "ak, beyaz" kelimesi Altayistik yöntemle irdelenecektir.

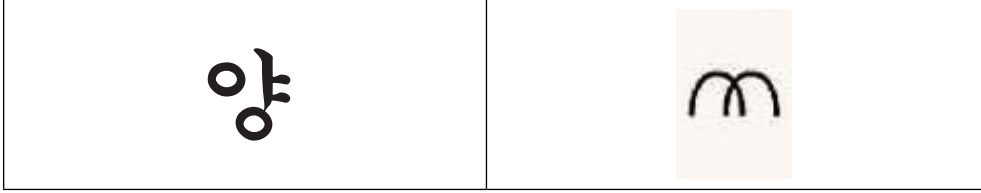
Birçok fonetik çalışmada daha çok uzak lehçelerde (sırasıyla Çuvaşça, Yakutça ve Halaçça) Köktürkçe kelime hazinesinde bulunan *ürün* "beyaz" renk adı atıf yapma yoluyla *öürün* > *yürün* #y- ünsüz türemesi (sandide) denilerek verilmesi bir gelenek hâline gelmiştir. Ancak bilimde kelimeler bu şekilde tabulaştırılamaz. Nasılsa referans verdim. Ben mesul değilim denilemez. Yanlışın neresinden dönülürse kârdır.

2. Ürün ve Yılan Sözcüğü

Konuya daha önce dikkat çekildi (Gülsevin, 1987: 173 ve Ceylan, 1994: 145). Bu malumattan yola çıkarak her dar ünlünün önünde de #y ünsüz türemesi vardır denilemediği gibi *ürün* > *yürün* [Halç. *hürün* "ak, beyaz; güzel, parlak" ve *hirin* "beyaz" << AT **ṣā-l'* > **ṣār* <**ṣā-d* > *d^hūd* > Kor. *huida*, (#h > #k ünsüz değişmesi ve gerilmeyele) ET *kuğu*, (yine gerilmeyele) Yak. *kuba*, Mac. *hattyu* "kuğu", Moğ. *hu(n)*, Tung.-Orok

¹ Hocam O. N. Tuna'nın derslerde söylediği imlâ geleneğine göre fonetik sebepten dolayı başta geniş-düz ünlü yazılırsa uzun vokaldir: AT **ūç* > Halç *ūç* , **āy*, -alçalan diftong, eğer uzun ünlü olmasa idi *ö* < *öö* -ikincil diftong- olurdu. Halç. *ög*- "dua etmek" - Yak. *öy* < AT **ōg* >. Çuv. *ūk* "öğüt". Normal ünlü ise söz başında yazılırdı. Bunun dışında sonantlardan, b, p, v; t, ç, ş, s, h ünsüzlerinden önce özellikle yabancı kelimelerde geniş-düz ünlüler yazılmadı (Tuna, 1957: 52). Çöyr satırları: (E)lt(ä)riş K(a)g(a)nka (iç(i)k(i)ñ) ög(ü)ni s(ä)b(i)ni b(a)r(i)ñ üç(ü)ñç [a]y y(e)tika (a)t t(a)b(a)rda (a)d(i)r(i)ldim(i)z (Barutçu Özönder, 2006: 113).

kükku, Tung.-Negidal *hüksı*, Tung.-Nanya *hoşa*, Tung.-Evenki *gäre* “ak kuğu”, Fü-yu Krg. *huu*, Krg. *kü*, ET *yürün*, *yaru-* “parlamak” > *yarın*, buradaki #y ünsüzü asli sestir, türeme değildir. Kor. *huida* Jap. *şiroi* “ak”, Malatya-Pütüğe *Şiro* “beyaz köpüklü, ak çakılların üzerinden Fırat’a akan çay, ırmak”; diğer bir tanıklama: Hlç. *hırgentir-* “ağartmak” ve *-ŋ* > *m dudaksullaşması- Ürün+çi* “Doğu Türkistan’da bir şehir adı” < -ikileme- T **yürün* “beyaz, açık renk”+ Moğ. **çağan* “beyaz, ak” (Matsu, 2014: 149)] olduğu söylenemez. Çünkü *yılan* < *ilan* sözcüğünden gelemeceği Tuna Blg. *dilom* “yılan” örneğinden dolayı bilinmektedir. Her ne kadar *yıl-gan* biçimine dayandırılrsa da izah eksik kalmaktadır (Aydemir, 2015: 49). Türkistan’daki kuzey-batı Kıpçak grubu lehçeleri Kzk. *julan*, Krg. *cilan*; ve Sibirya’daki Kuzey-doğu Kıpçak lehçeleri Tuv.-Şor.’da ve Füyü-Kırg. *çılan*; Hak. *nilan*; LIR Türkçesi Çuv. *silen* (Ceylan, 1994: 149) *çәлән [şēlen]*, Alt. *d’ılan*; geçtiği verintiler Çin. *shé* -sonra Türkçede Çince’den alınan *lan* < *lân* < < *lân* ~ *lon* < *loon* şekliyle eklenen ikincil sözcükle birleşmiş ve *arslan* = Tuv. *arzılan* = Kklp. *alasan* = Krh. (DLT) *ajlan* ~ *ujlan* “bukalemun, kertenkele” < Fars.-Çin. *aj* “yılan” + *lan* “sürüngen”, *bulan* “avlanan büyükçe bir yaban hayvanı” < *burslan*, *kaplan* = Trkm. *gaplan*, *kulan*, *sırtlan*, *soyugalan* “süt dişi çağındaki evcil hayvan” < *soyuga* “süt dişi” ve *şidülej* “diş çıkarma çağındaki evcil hayvan” < *şidün* “diş” gibi yırtıcı hayvan adlarını türetmiş- (Güner, 2015: 43); *sırtlan* (Demirci, 2014: 681) < *sırt* “hayvanın yelesi; tepe”, Rus. -dişil olarak- *ulit+ka*, Gürc. *g’eli*; Tung.-Evenki -k < t aykırılışması- *kulün* < **tulün*, Kor. *jang-eo* “yılan balığı”; söz başında ünsüz düşmesi olan dört lehçede ise Saha/Yak. *erien (kul) әриән кыыл* yılan”, Tat. *élan*, Azr. *ilan*, Özb. *ilon [ilân]*. *#n > #y İT *#n > AT *#y (Ceylan, 1997: 41) > ET #y: *yar-* ‘yarmak’ (IB 40) < **dar-* ‘Alm. splaten, yarmak’ (Tuna, 1990, s. 260) ve akabinde dokuz tanık daha var. *Yılan* ‘yılan’ IB 8 (Tekin, 2003: 259) < **nil-* “kaymak, sürünme” + *lon* (< Çin. *loon*), İT *#*nilom* > EBT *#*dilom* (Dilaçar, 1953: 74) > AT *#*yılan*/**yılân* > ET #*yılan* [bk. ve krş. *yıla:n* yılı ‘Türklerde 12 yıldan birinin adı’] (Biray, 2014, s. 30) ve (Alibekiroğlu, 2013: 689). Ayrıca *yıg-* ‘bir araya getirmek’ (Tekin, 2003, s. 259) < *nigin* “yığın” [altı tanık daha var.] (Tuna, 1990: 260). Bütün bu tanıklamalardan sözün özü olarak sözcüğün kökeni şöyle olur: İlk önce y > c olamayacağı ancak y = c denkliği olabileceğini belirtelim. T.-Çin. **di:l²-lōn* > Yak. *erien*. Söz başında ø, s, ş, j, c, ç, t, d’ < **δ* > *n*, *n*, *y*, ø şeklinde ünsüz yarılmasından sonra ses denklikleri ve ünsüz değişimleri olur. Yani Kor. *ng* (oŋ²*yang*) Mani diyalekti (*kon*) *n* < E. Uyg. *n’* (*kon’*) > (*koy*) Buda diyalekti *y* olması gibi dilin karanlık döneminde bir ünsüz yarılması olurken Kor. *n’y* ↔ T. *yXn* metatezli şekli de görülür: İT’nin I. döneminden ödünçlemeyle (Ceylan, 1994: 148) Mac. *nyar*, Çuv. *s’ur* < İT *n’äl²* “yaz” > Yak. *sās*, Kor. *n’yerim* veya *yang*; diğer bir tanık *koyun* (Halç. *gū’n* < E Uyg. *kon’* < AT. *kōn’* > Yak. *xoy*) kelimesidir. İlginçtir ki pigdoramik olarak değerlendirildiğinde Hocam O. N. Tuna’nın derslerinde anlattığı gibi “Köktürk işaretindeki başlarını birbirlerine sokuşturmuş koyun sürüsü görünümü ligatürel şekilde” örtüşmektedir:

Şekil 1. Koyu sözcüğünün ligatürü.

Tabloda Korece işaretin ayakları da var. Köktürkçede ilk işaret /n/ ünsüzü, ikincisi yiplik “iplik, hayvanın boynuna atılan kement” olan /y/ ünsüzüdür. Jap. 羊 *yáng* “koyun” ise görüldüğü gibi koç/keçi boynuzunun dualitesidir.

Diğer taraftan s < c > j olurken bir taraftan da -yukarıda- 2 lehçede ve -aşağıda- 2 dilde ünsüz düşmesi \emptyset (Azr. *ilan* ve Azr. *ulduz*, Yak. *erien*; Mançuca *usihat* “yıldız” ve Tung.-Evenki *osikta* “yıldız”) olur.

Yukarıdaki örneklemeden yola çıkarak aşağıda *ürünj* tanıklamasına geçildi.

3. #s > #h ve #h < #p' ünsüz değişmesiyle #h ünsüzünde ikileme sözcükte örtüşme

Mukayeseli Türk lehçeleri çalışmasıyla “yıldız” tanıklamamız kolaylaşmış ve eklentilerimiz aza indirgenmiştir (LI, 2014: 128).

Yak. *cylyc* [*sulus*], Çuv. *siltar* -E. Nors (Viking) dili *stjarna*, İng. *star*, Far. *sitâre* - < **dziltar* < **điltar* < **ḍāl²tār* > Kkqp. *žuldiz*, Başk. *yöndöz*, Azr. *ulduz*, B. Yugır *yültis* ~ *yoltis*, Tat. *yöldiz*, Ur. *yunduz*, Y. Uyg. *yultus*, Özb. *yulduz*, Kar. *yulduz*, Sal. *yultus*; Kzk. *julduz* ~ Kırg. *julduz* < CC *cilduz* > Kar.-Balk. *culduz*; ~ Kar.-Balk. *dzulduz*, Alt. *d'ildis* < **ḍāl²* + *dār* < **ḍāl²* > **pḥāl²* + *ḍāl²* > T. *par* “ışığın parlaması”, Dolg. *hulus*, -Soğd kökenli E. Uyg. yazısını kullanan Moğol alfabesiyle- Manç. ᠰᠢᠰᠢᠰᠢᠰᠢ [*øsihat*] (< Proto-Tung. **xōsikta*) ~ Tung.-Evenki *øosikta*, Tung.-Oroken *oşıkta* [*oşıkta*], (p > f ses değişimi tipolojik olarak o kadar yaygındır ki bu sadece Mançuda -*fatan* < **padak* “ayak” > Halç. *hadaq*, Çuv. *ura*; Manç. *füru* - < **pür(ü)* - > T. *üz*- (örnek: *üzengi*) “üzmek, uzatmak, koparmak”- değil Japoncada da görülür. Viking dilinde *fótr* “ayak” *tr* / < d / > Yak. *atak*, Kak.-Balk *azak*) E. Jap. *fosi* “ayak”; Akad. *Gerra* “ateş tanrısı”, muzaaf fiil Ar. *ḥarra* “kızdı” < *ḥarr* “yanma” kadim Türk dili eskicil şekli **pḥāl²* “parlama” olan sözcükten gelir. Ünsüzün şeddeli olması bir nevi ünsüz uzunluğudur. Vokal kısılırken ses değeri dengeyi sağlamak için ünsüzü ikizleştirir.

İslam öncesi (pre-Islamic era) Proto-Semitic denen Ana Arapça batı ve doğu olarak ikiye ayrıldıktan sonra East-Semitic de Eblatite ve Akkadian diye ikiye ayrılır. İşte bu dönemde [s] ünsüzü üç ayrı ünsüze ayrılır. Diş kökü (alveoler) ve yarı kapantılı (affricate) [ts] ünsüzü de /s/'den gelmiştir (Al-Jallad, 2018: 17). Metatezle /st/ de olabilir. Bu daha sonra İngilizcedeki peltek /th/ gibi telaffuz edilecektir. Sonra

th > h olacaktır. O zaman *har* “ateş, ısı” ile *par* sözcüğünün gökteki gibi uzak da olsa yıldıza ne kadar yakın olduğu fonetik olarak Altayistik yöntemde rahatlıkla görülebilecektir. İşte bu dönemde *s > h* ünsüz değişmesiyle bu sözcüğü Arapça, Sümerlere Kuzey Mezopotamya’da “Mavera’ün-nehr/ iki nehrin arasında” iken komşu olan Türklerden almış olmalıdır.

Yukarıdaki malumattan sonra aşağıdaki mesele şimdi çözülebilir:

Türkiye Türkçesi açısından bakıldığında Köktürkçe bazı renk adlarını süreç içerisinde yerlerini Türkçe veya kaynak dildeki alınma bir kelimeye bırakarak kaybolmuştur. Bunlardan biri de günümüze ulaşmayan *ürün/örün/yörün* “ak (AT **āk*), beyaz (< Ar. *b^uyād ~ b^uyāz*)” sözcüğüdür. Eski Uygurcada *ürüg/yürün/yörüng* (açık renkli, ak, süt ya da gümüş rengi) varyantları da görülerek sayı ikiye katlanır ancak Karahanlı Türkçesinde *ürün/örün* olarak (Küçük, 2010, s. 557, 560) görülürken Halaççada ise *hirin* olur (Gülsevin, 1987, s. 176, 191). Yak. *γpγH [ürün]* ve *γpγH apyγy* = beyaz rakı “votka”, Çuv. *uypā [šurā]* tanıklarını da biz ekleyelim. Türkçedeki beyazlığından dolayı süt ürünü ayran da buradan gelir (Otyzbay, 2016: 90).

4. Şiro Sözcüğü

Şiro sözcüğünün tahliline geçilmeden önce aşağıda Şiro adına kısaca değinildi.

Sultan II. Mahmud 1831 senesinde . Müslümanlara ve Gayr-i Müslimlere ait nüfus sayımını yayınlayan *tahrir* (Şen, 2015: 240 s.)- < Ar. *h^urr* “salınmış” > (N. Kemal’in türettiği) *hürriyet-* kitabında Pütürge (< Ar. *putur* “putlar” + *gâh* “yer adı yapar”, yerlerini tehirden önceki Ermenilere bırakan Süryanilerin putların/heykellerin çok olduğu tapınağı ve ilçe sınırı içerisindeki heykelleriyle meşhur Nemrut Dağı) yerine Osmanlı döneminde kenarında köhne Kerer derbendi de olan Şiro adlı çaydan dolayı nahiye bu isimle bölgesel olarak anılmış ve 300 sene önce Mirun “geçit yeri” < İmrun adıyla bilinen köy Pütürge adıyla bucak olarak Adıyaman ili Kâhta ilçesine bağlanmış ve 1870 senesinde Elâzığ’a bağlanarak kaza (< Ar. *kaḏā/kaḏā’*) olmuştur. Kütahya’dan gelen Samanoğullularından bir Erzurum ağzına benzer *g > c* karakteristik ünsüz değişmesiyle Türkçe konuşan küçük topluluğun yaşadığı bu beldeye kaymakam ikamet ettirilmiştir.

İşte tahrir defterlerinde adı geçen Şiro “beyaz, ak” demektir. Bahar mevsimlerinde apak köpükleriyle beyaz çakılların üzerinden akmasından dolayı Püt. ağz. *şiro* < **ḡül²+ün* > Çuv. *šurā* sonra Başkurtça gibi *s > h* ünsüz değişmesiyle Halç. *hürün ~ hirin* “beyaz” < AT **ürün* “parlak” (Doerfer, 1971, s. 167) < İT **p^hal²*, E. Uyg. varyantta damak n’sinin gerilek benzeşmesiyle ünsüz ünlü etkileşimi sayesinde *yörün* yine bu damak n’sinin erimesi sebebiyle ve diş ünsüzünün yanındaki ünlüyü iyice daraltıp düzleştirilmesiyle *şiro* < *şirov* < *şüroğ* = Çuv. *šurā*-damak n’si nedeniyle sıra değiştirme- < *şüron* < İT **ḡül²+on* > AT **yürün* > *ürün* bir taraftan da Halç. *hürün* < **hürün* “beyaz,

parlak”< -ön damak ünsüzü etkisiyle sıra değiştirmeyle- **hülün* < -dudak ünsüzünün tesiriyle ünlü yuvarlaklaşması- **pulun* < **p^hal²+a η* . O zaman kökte **đül²* >> *şir* ~ *sur* = *hür* << **p^hal²* örtüşmesi gerçekteşir. Sözcük Farsçanın yerel ağzı olan Kürtçeye de *sıs* diye geçmiş ve gerilmeli şekli *sipi* olmuş. Eğer yerel Kürtçe ağzı olsaydı *şiro* yerine *siso(η)* olmalıydı.

{+(X) η } > +{(A) η } eki ise pekiştirmedir. Yukarıdaki *arslan* benzerliği olsa da alakası yoktur. Önce +{LA} benzeme eki idi sonra pekiştirme oldu: *aşakla* “eşek gibi” vb. İkinci unsur da tek başına kullanılır: *düzen* “düz aalan”, *kıra η* “kıyı, kenar” vb. İki pekiştirme eki +{LA+(A) η } birleşerek +{LAn η } > +{LAn} olmuştur (Güzel, 2018: 193): *bozla η* “buzumsu”, *çaylan* “kumsal”, *kalyan* “kayalı yer”, *tayla η* “taya benzeyen”, *söble η* “söbeye benzeyen”< *söbe* “yumurta şekli gibi kavisli olan”, DLT *suwla η* “su gibi”, **töş* > *döş* > *tüşle η* “önlük” > Tel. *döşdik* “at göğüslüğü”, η > *m* dudaklılaşması ve ileri seviye dudak uyumuyla Kırg. *köktöm* “ilk bahar” veya η > *k* ile *bozla η* “boz toprak” vb.

Son olarak Halaççada söz başındaki #h ünsüz türemesini de unutmamak gerekir: Halç. *hāy* “ay”, Yak. *uy*, Çuv. *uyā+h* -gerilme- < **āy* > Trkm. *aay*, Özb. *oy* [ā]. Aşırı uzunluk üstüne bir de ünsüz türetilmiş. şimdi Kor. *dal* “ay” < **đāl²* > Moğ. *sar* “kamer”, T *yaş* “taze, parlak, yaşıl > yeşil” olduğundan semantik olarak örtüşür. Her zaman fonetik örtüşme söz konusu olamaz. Dil bir bütündür.

Sonuç ve tartişma

Çıkan sonuçlar sırasıyla geçmişten günümüze söz başından sonuna doğru şöyledir:

1- “Ana dil” ile “ana dili” iki ayrı terimdir. İlki Hun Türklerinin dili olan Pro-Turkic (Ana Türkçe), ikincisi ise çocuğun annesinin karnında iken duyarak edindiği anasının dili yani bir Türkiye Türkçesi ağzıdır veya ölçünlü Türkçedir.

2- Benim de ana dilimdeki şiro, Ana Türk dilindeki *yürün* sözcüğüdür.

3- Önce **p^hal²+a η* > *p* > *h* > *hürün* < *h* < *s* < sonra *đül²+o η* şeklinde bir örtüşme olsa da bence *hürün* önceki oluşumdan gelir.

4. Hazar Türkleri hatırasına Hazar Tamgası adını verdiğim sıralı kural kaidesince, Sonra *h* > *k* ötümsüzlüğü de düşünölmeli.

4.1. \emptyset , *f*, *v*, *b*, *p* < **#p'* > *p^h* > *h*, \emptyset olabilir.

4.2. \emptyset , *s*, *j*, *ç*, *c*, *g^c*, *z*, *d*, < **#đ* > *n'*, *n*, *y*, \emptyset . **#đ* > *g*: CC *gillan* = Halç. *gilan* < *đilom* “yılan” > Çuv. *s'əlan*.

4.3. Önce \emptyset , *vv* < \hat{g} > *k* > *h*, \emptyset ; Tung.-Evenki *il+an* “3” ve -çokluk eki +(i)t- Evenki *il+it+yn* [*ili:tin*] “üçüncü”, Çuv. *viřše* < ET *üç* [bk. Çöyr *üç(ü)nç* = *ühüs* (*üh* < *üs* << *üç*)] -söz başında ünlü yazılırsa uzun vokaldir- < AT **il²* < İT **ğil²* “üç” > Mac. *hár+om* “3”,

gur+ban “3” ve *har+minç* (mimç = miş “10”) *har+minç* “otuz”, -gerilmeyle- Halç. *hotuz* “otuz”, Çuv. *vatar* “otuz”, -fono semantik başkalaşmayla- Moğ. *guç* “30” **gulç* < *gīl*² olur.

4.3. *ø, s, ş, lç, l, < l²> r², r, z, s, ø* olabilir.

4.4. #A, #kV, < V:/ > VV, V:ː, KK ve ötümlüleşme, genişleme veya ön seste türeme gibi başka ses olayları da olabilir. Tanıklama: Halç *hagaç* < *i “orman” + *gaç* “küçültme eki” > Özb. *yoğoch* “kereste”, Çuv. *yiváč* “tahta”, Dolg. *us* “odun”.

4.5. *y < d/ > d, z, t, r* olabilir.

4.6. *n < n' > y*, sonra ağızlarda /*ğ*/ olabilir.

4.7. *ø, VV, w, <ğ> k*: T. *dağ* [da:], Kıpç. *tow* ~ *too*, Karl. *tagli(k)* olur.

4.8. *n < η > ng > m* olur veya *η > ng > g > k* olur.

4.9. Halç. ilk önce söz başında *p > h*, ikinci olarak *ğ < h, hv:ː < V:/ ~ hv < V/ ~ h < ø*, Başk., Yak. (*h < s < ç < ç*; bk. 4.3. Yak. *ühüs*) ve Halç. sonra *s > h* ve EDT #*δ > #y = h* (Halç. *hıgul-* “yığılmak”, Çuv. *ana* “delik” = DLT *yin* “in” = Halç. *hi:n* “mağara”; Halç. *hay-* “söylemek” = GT *ay-*); Kzk. önce *ş > s*, sonra *ç > ş* olur.

Alçalan diftong ve gerilmeyle Yak. *ıyt-* “istemek”, Kırg. *ıyt-* “dua etmek”, -sporatif #*h*- Halç. *his+tä-* “istemek”, -gerilmeyle- Çuv. *ıvat-* “göndermek” < **id-* “tanrıya kurban adamak”, Çuv. *ıarah* “mukaddes” = Halç. *hidik* “mukaddes” = ıstık “kutsal” < ET *ıd-duk* buradan da İstikköl “kutsal göl” olur. Halç. *hāy* “ay” = Çuv. *ıyāh-* gerilme ile iki ünlü arasına *y* ünsüzü girmiş, sonra kakafoniden kaçınmakla *y# > h#* aykırılışması olmuş- < **āy*. Çuv. *vil-* = Halç. *hil-* “ölmek”. Örnekler çoğaltılabilir. Makalenin hacmini aşmamak ve konuyu dağıtmamak için tanıklama yeterli görüldü.

Halaçça sporatif olmayan #*h* kanıtı için *y = h* denkliği ile aslında *h < p* olmasına son bir tanıklama: Karç.-Balk. *žüzüm* -gerilek benzeşme *ž < z < y-* < Tat. *yözem/ yözem* Başk. < Rumeli *ağz. yüzüm* < *üz-üm* < **üđ-* “koparmak” > Halç. *hüdüm* “üzüm”, Çuv. *isēm* [*irem* olmalıydı -Kurân’da geçen (*İr*)(*e*)*m* halkı “üzüm bağ-bahçelerinde yaşayanlar” sözcüğündeki *irem* < LIR Türkçesi olan işte bu *irem* sözcüğüdür.] Üzüm: Moğ. *üdzem*, Kalm. *uzm*, Kor. *podo*, Jap. *budou*. Lehçeler arası alınma kelime olduğundan *ś < s* olmuş. < Halç. *hüdüm* < AA **p^hudum* >> *üzüm* > *yüzüm* > *žüzüm*. Karç.-Balk.’da uzak metatez ve aykırılışmayla- *dugum* < **gudum* < **kudum* < **hudum* < AA **p^hudum*. O zaman *yotasizm* değildir (Mollava, 1974 : 371).

Kısacası dürbün kadrajı içerisindeki çerçeveye + şeklinde bu sıralı kural yerleştirilerek hedefe bakar gibi kelime semantik ihlali yapılmadan tahlil olunursa hatasız olarak etimolojik ürün elde edilir. Bu yazıda *ürün* sözcüğü ile *şiro* arasındaki mesafeye yeterli tanıklama yapılarak boşluklar dolduruldu. Yani *ürün*, *ürün* oldu. Zorlaştırmayın, kolaylaştırın düsturu gereğince gerilme ses olayını da unutmamak şartıyla şöyle formüle edilir:

$K^3V:/(L^2\#+)d/G/+s > h; \xi > s, \zeta > \xi$

Şekil 2.: Hazar Tamgası

İşaretler

+: İsim, ekleşme ve kelime birleşmesini gösterir.

-: Fiil.

/: Kök vokalini gösterir.

#...: Söz başını gösterir.

...#: Söz sonunu gösterir:

//: Ses birimini veya söz içindeki sesi gösterir.

*: Tasavvuri (reconstruction) dil birimini gösterir.

=: Denkliği gösterir.

() : İhtiyari durumu kapsar ve harekelemeyi gösterir

{ } : İçindeki formüle şekil dal şekilleri kapsayan morfemi gösterir.

[] : Telaffuzu ve ilave açıklamaları gösterir.

“ ” : İtalik yazılan tanık sözcükten sonra Türkçe anlamını verir.

X: Ünlülerin bütünü temsil eder.

>: İşaretin açık tarafı kaynağa göre gelen birimi gösterirken sivri tarafı hedefteki yeni birimi gösterir.

Kaynakça

- Alibekiroğlu, S. (2013). Türkçede Ön Ses y. *Turkish Studies*, 8 (1): 685-710.
- Al-Jallad, A. (2018). The Earliest Stages of Arabic and its Linguistic Classification. (Eds.: E. Benmamoun, & R. Bassiouney), *The Routledge Handbook of Arabic Linguistics*, Routledge, pp. 315-331.
- Aydemir, H. (2015). “Yılan” sözcüğünün etimolojisi üzerine bir not. *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya Mir Sultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, (Editörler: Aysima Mirsultan, Mihriban Tursun Aydın, Erhan Aydın), Konya: Kömen Yayınları, 43-52.
- Barutçu Özönder, S. (2014). *Çöyr Yazıtı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi MTAD*, 3 (3): 108-14.
- Baray, N. (2014). “Söz Varlığımızda Yılan”, *Avrasya Terim Dergisi*, 2/1: 25-49.

- Ceylan, E. (1994). Türkçe y- ~ ø-, Halaçça h-, Çuvaşça s-, y-, v- Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, (4): 145-158.
- Ceylan, E. Y.(1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2014). Tarihi Lehçelerinde Yılan. *Turkish Studies*, 9(5): 679-687.
- Dilaçar, A. (1953). Batı Türkçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1953: 73- 92.
- Doerfer, G. (1971). Khalaj Materials. *Indiana University Puplications Uralic and Altaic Series*, (115): 1-341.
- Gülsevin, G. (1987). Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35: 173-200.
- Güner, G. (2015). Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen *ajlañ* Kelimesinin Dahhâk İle Ne İlgisi Var? *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi TEKE*, 4 (1): 39-44.
- Güzel, F. (2018). Türkçenin Az Bilinen Bir Eki +lAñ. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi TAED*, (61): 191-202.
- Küçük, S. (2010). Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırılmaları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5 (1): 556-577.
- LI, Y. S. (2014). Some Star Names in Modern Turkic Languages-I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 62 (1): 121-156.
- Matsu, D. (2014). Ürümçi ve qedimki Uyğur tilidiki yürüñçin heqqide “Urumçi ve eski Uyğur dilindeki “yürüñçin” üzerine. *Uluslararası Uyğur Araştırmaları Dergisi*, (3): 147-152.
- Mollava, M. (1974). Balkanlarda Türk e- ağızları. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2 (3): 357-413.
- Otyzbay, Z. (2016). *Türk Kavram Sisteminde Renkler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Tekin, T. (2003). Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul: Kitap Matbaası.
- Tuna, O. N. (1957). Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 5: 41-81.
- Tuna, O. N. (1990). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Vaissière, É. de la (2015). “The Steppe World and the Rise of the Huns. (Ed.: Maas, Michael). *The Cambridge Companion to the Age of Attila.*, Cambridge University Press. pp. 175-192.